

De drie bijdragen aan het slot van de bundel beschrijven aspecten van de moeizame overgang van federale Republiek naar eenheidsstaat. Victor Enthoven gaat in op de nationale heffing op inkomen van 1798. Zijn artikel is voornamelijk beschrijvend, waarmee over een aantal inhoudelijke problemen wat achteloos heen wordt gestapt. Terwijl Enthoven in zijn inleiding de nationale heffing bombastisch neerzet als ‘de eerste algemene en werkelijke “nationale” belasting’, noemt hij elders in het artikel terloops dat hier eigenlijk geen sprake was van een belasting in de ware zin van het woord, maar van een verplichte lening. Dat het met de unificatie van de staatsfinanciën in werkelijkheid niet zo hard ging onderstrepen ook de bijdragen van Jan Postma over de tiërcering van 1810 (de rentereductie op de staatsschuld tot eenderde van het oorspronkelijke niveau), en van Hugo Landheer over de oude achterstallige betalingen die het Koninkrijk der Nederlanden decennia lang bleven achtervolgen.

Net als de twee eerdere uitgaven van de Stichting Geschiedenis van de Overheidsfinanciën bestrijkt deze bundel een groot aantal aspecten van de staatsfinanciën over een lange periode, en bevat daarmee veel nuttigs voor het historisch onderzoek naar de Nederlandse Republiek en haar opvolger. Helaas gaat de breedte op belangrijke punten ten koste van de diepgang. Vooral het ontbreken van een of meerdere heldere overkoepelende vragen en van een inleiding die de bundel voorziet van de nodige historiografische inbedding zorgt ervoor dat de verschillende bijdragen nogal eens blijven hangen op het niveau van aardige inkijkjes in lopend bronnenonderzoek.

Hoewel veel van de afzonderlijke bijdragen de moeite waard zijn, blijft de bundel als geheel daardoor onbevredigend. Het ontbreken van een vergelijkend perspectief zorgt ervoor dat de grote vragen niet alleen onbeantwoord blijven, maar meestal in het geheel niet gesteld worden. Was de financiële greep van de Staten Generaal op de Generaliteitslanden nu groot of klein, als we die plaatsen in de context van achttiende-eeuwse problemen van staatsvorming? En hoe aanzienlijk waren de Nederlandse achterstallen eigenlijk, als in Groot-Brittannië alleen al de admiraliteiten begin negentiende eeuw te maken hadden met 80 miljoen pond aan niet gesloten rekeningen? In hoeverre is er in de verhouding tussen lokale en landelijke financiën sprake van een echte omslag met het einde van de Republiek, en in hoeverre van een voortzetting van eerder ingezette trends? De ingevoerde lezer kan de nieuwe inzichten in de afzonderlijke bijdragen wel ontwaren, maar een minimum aan redactionele sturing had kunnen helpen deze inzichten naar de oppervlakte te brengen.

Pepijn Brandon
Universiteit van Amsterdam

Jane Whittle & Elizabeth Griffiths, *Consumption and Gender in the Early Seventeenth-Century Household. The World of Alice Le Strange* (Oxford: Oxford University Press, 2012), xvii+266 p., ISBN 978-0-19-923353-3.

Aan de hand van de huishoudjournalen van Alice Le Strange voor de periode 1610-1653, reconstrueren Whittle en Griffiths het gezinsleven van Alice en haar man Hamon, *gentry* op het Engelse platteland van Hunstanton, fysiek en mentaal gelegen tussen Londen, Norwich en King's Lynn. Deze ‘holistic reconstruction of consumption patterns’ (p. 239) onderzoekt consumptie als proces, en wel in relatie tot het al

dan niet voorkomen van een consumptierevolutie, de verhouding tot het *gender*-debat, en de rol die het speelt in het bestaanspatroon van de Engelse *gentry*.

Het eerste hoofdstuk over 'household management' biedt een kwalitatief sterke analyse van de (variaties in) vrouwelijke inbreng binnen het bestuur van een *gentry*-huishouden, en hamert terecht op haar belang en relatieve autonomie. In 'the acquisition of goods' volgt een vergelijking van kleinhandelsaankoop van (half) afgewerkte producten met het verkrijgen van goederen via informele methodes. De auteurs staan in 'everyday consumables' stil bij de seizoensafhankelijke én sociale variaties in dieet en de betekenissen van voedsel, waarna ook medische gebruiken, verwarming, licht, schoonmaak en 'cleanliness' beschouwd worden. Het hoofdstuk 'material culture' leert over de waarde van kledij in het huishouden, vanwege de onderbelichting in boedelinventarissen een traditioneel onderschat consumptiegoed. Onder andere daar wordt, mijns inziens succesvol, ingegaan tegen de sociale dichotomie achter 'old' en 'new luxury'. Een evocatieve analyse van het wooninterieur en zijn betekenissen gaat ook dieper in op het gebruik, herstel en onderhoud van meubilair, wat een alternatieve interpretatie-methode biedt om het verloop van mode en voorkeur te beoordelen. Een analyse van testamenten toont op meelevende wijze intentie, mentaliteit en *gendering* van de specifieke erfstaten en de begunstigden.

De auteurs stellen in 'family life cycle and consumption' dat er geen sterk verband is tussen (gemiddelde) uitgave en grootte van het huishouden, maar wel tussen uitgaven en de levenscyclus. Hun kwalitatieve interpretatie mengt zich ook in het debat rond de behandeling van kinderen (rigide versus empathisch, grofweg Ariès contra Pollock dus), waarbij ze niet verrassend een middenweg bepleiten. In 'elite consumption' lezen we over politieke en gerechtelijke uitgaven, maar ook over reizen en vrijetijdsconsumptie. Literatuur, muziek en (populaire) wetenschap passeren de revue, alsook onderhoud en uitbreiding van het familiaal landgoed. Dit hoofdstuk heeft een sterk mannelijk karakter – de *gender*-assertie komt echter overtrokken over, vooral omdat de auteurs niet beschikken over de persoonlijke uitgaven van vrouwe Alice die een eventueel tegengewicht hadden kunnen vormen. In 'the employment of labour' gaan de auteurs nader in op de economische relatie die de Le Stranges hadden met hun directe sociaal-geografische omgeving. Een analyse van huisdienaars, dagloners, en gespecialiseerde werklui en handelaars biedt een globaal overzicht van een rijke familie die (ongelijke) nauwe banden had met haar omgeving als werkverschaffer, consument van productiegoederen, en verpachter van landerijen.

Algemeen positief is dat Whittle en Griffiths vooral het sociale aspect van consumptie en de interpretatieve variabiliteit tussen types goederen en diensten sterk belichten, op een manier die bijkomende onderzoeksinsteeken legitimeert en aanvuurt. Interessant is ook dat de consumptie van de Le Stranges, zij het verre van representatief, al tijdens hun leven veranderingen kende in smaken en voorkeuren. Nieuwe goederen werden geïntroduceerd, terwijl anderen op de achtergrond raakten – tegelijk hield de familie 'traditionele' consumptiepatronen soms standvastig vol. Belangrijk is ook de gefundeerde kritiek op het belang van McCracken's notie van 'patina': de Le Stranges verkozen hun status te tonen via dure, eigentijdse aankopen. Een negatief punt, dat helaas sommige bevindingen hypothekeert, is dat de auteurs hun summier kwantitatieve analyses vaak baseren op een selectie van data – soms zelfs naargelang de aard en het type van het onderzochte consumptiegoed. Dit kiezen voor 'the richest record' (p. 23) neigt naar *cherry picking*, en zorgt voor ongelijke stalen. De auteurs nemen ook een boud standpunt in door te stellen dat 'consumption functioned differently in the early

seventeenth century because it was intimately connected to other social relationships' (p. 241) – is dit niet eerder eigen aan de sociale positie waarin de Le Stranges zich bevonden, en daarmee breder uitsmeerbaar over de vroegmoderne periode? Ook het titelaspect, *gendering* van consumptie, wordt in de conclusie schielijk achteruitgesteld. Alice Le Strange wordt voorgesteld als iemand die beheer van het huishouden voorop stelde, en zelf leefde in een soberheid die meer weg had van vrouwen uit sociaal lagere rang – kan die bewering hard gemaakt worden, als haar persoonlijke uitgaven ongekend zijn? De oppervlakkige tweedeling tussen 'mannelijk plezier en vertier' en 'vrouwelijke vlij' in de slotzin van de conclusie minimaliseert de vele andere onderzochte *gender*-aspecten (bijvoorbeeld in kledij, het onderwijs van de kinderen, enzovoort) die geen plaats krijgen in de slotbeschouwing. Het is enigszins symptomatisch: het werk is breed, gedegen en genuanceerd, maar te weinig doorgedreven. Misschien ligt het aan een te starre blik op bestaande historiografie en hypothese, en te weinig besef van (of vertrouwen in) het fundamentele potentieel van een mooi onderzoek dat andere zienswijzen aanbiedt en nieuwe vragen opwerpt.

Tom De Roo

Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen
Museum Plantin-Moretus, Antwerpen

Ton de Graaf *Voor Handel en Maatschappij: Geschiedenis van de Nederlandse Handelsmaatschappij 1824-1964* (Amsterdam: Boom, 2012) 605 p. + bijlages 341 p. ISBN 978 90 8506 946 1.

Dat een volledig geschiedkundig overzicht van een sleutelinstelling voor de negentiende- en twintigste-eeuwse Nederlandse economie zo lang op zich heeft laten wachten, is op het eerste zicht opmerkelijk. De Nederlandse Handelsmaatschappij (NHM) stond voor historici lange tijd in de schaduw van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Gouden Eeuw. Dankzij de bloei van de Nederlandse bedrijfsgeschiedenis sedert de jaren 1990, schoof de interesse van historici op naar de laatste twee eeuwen. Met de steun uit het bedrijfsleven is intussen een indrukwekkende collectie gepubliceerd over individuele bedrijven zoals Shell of Philips en zijn er ook talrijke lopende onderzoeken, onder andere over Heineken. De Nederlandse banken volgen deze trend (p. 17). De toenemende samenwerking tussen het bedrijfsleven en universiteiten vergroot het academisch draagvlak voor de traditionele jubileumuitgaves van bedrijven. '*Voor Handel en Maatschappij*' toont aan dat deze vruchtbare voedingsbodem intussen het concept van jubileumuitgaves overstijgt. Bedrijven financieren niet enkel onderzoek naar hun eigen verleden, maar ook naar dat van voorlopers. '*Voor handel en maatschappij*' is een deel uit een reeks uitgaves over de belangrijkste rechtsvoorgangers van de ABN-AMRO. Mede door deze steun uit de ondernemingswereld is de staat van onderzoek naar Nederlandse bedrijfsgeschiedenis toonaangevend op wereldvlak. Ton de Graaf draagt hiertoe een aardig steentje bij.

Dat de samenwerking tussen bedrijven en academici ook spanning oplevert, is niet nieuw. Zo staakte Lizzy van Dorp de honderdjarige jubileumuitgave van de NHM (1924) wegens beknotting van de auteursvrijheid (p. 235). Door de delicate verhouding tussen opdrachtgever en auteurs binnen deze tak van de geschiedschrijving had Ton de Graaf mogen uitweiden over zijn twintig jaar lange carrière als bedrijfshistoricus